

Т. І. Вавринюк

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ НЕВЛАСНЕ ПРЯМОГО ДІАЛОГУ*

Невласне прямий діалог як стилістичне явище привертало увагу багатьох дослідників, однак окремі його зразки розглядалися як одна із форм непрямой чи прямої мови. Така думка простежується у працях Л. Булаховського [2], М. Милих [4], Л. Соколової [5]. Детально розглядається невласне прямий діалог Н. Кожевниковою [3]. Дослідниця характеризує зазначену стилістичну категорію, з одного боку, як один зі способів передачі чужого мовлення, з другого – як одну з непрямих форм мови. Виникнення невласне прямого діалогу, на думку Н. Кожевникової, пов'язано з розвитком принципу суб'єктної багатоплановості зображення.

Вважаємо доцільним розглядати подібні утворення як різновид невласне прямої мови, адже невласне прямий діалог також відображає точку зору одного з персонажів і характеризується заміною особи займенників і дієслів. Однак зазначимо, що порівняно із невласне прямою мовою (монологічною) невласне прямий діалог лежить у дещо іншій площині: він передає висловлені думки, а невласне пряма мова – внутрішнє, невисловлене мовлення.

Так само, як невласне пряма мова взагалі є деформацією прямої мови, згадана діалогічна будова є своєрідною деформацією діалогу. У зв'язку з цим у невласне прямому діалозі використовуються як прямі, так і непрямі форми особи, залежно від співвідношення яких виокремлюються два типи діалогу: діалог від першої особи і діалог від третьої особи [3, с. 284].

Перший тип діалогу відзначається тим, що репліка особи, у свідомості якої відбитий діалог, залишається незмінною, а репліка його співрозмовника трансформується: *По всьому видно, що жінка чимось схвильована. Звертається до мене. Чи не знаю я часом як добратися до Капюжного? Знаю. Аякже! Можна і поромом, можна і в об'їзд. Чи не міг би я на карті показати дорогу? Чого ж? Давайте вашу карту!* [1, с. 74]; *Біля мене спиняється якийсь дід. Кого я шукаю? Голову їхнього, Петра Яковенка. Хто я такий? Давній Петрів товариш. Служили колись разом* [6, с. 20].

Такі діалоги побутують у художніх творах, у яких оповідь ведеться від першої особи. Форми займенників і дієслів в обох репліках

---

* Вавринюк Т. І. Специфіка художнього мислення при використанні невласне прямого діалогу / Тетяна Іванівна Вавринюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць / А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – Вип. 18. – Ч. 2: Питання менталітету в українській літературі. – К. : Акцент, 2004. – 740 с.

уніфікуються – зводяться до першої особи, однак вони відрізняються якісно: у репліці того, хто передає діалог, використовується пряма форма першої особи, а в репліці його співрозмовника – трансформована: друга особа замінюється першою (мало бути у прямому діалозі: «Чи не знаєте ви часом...»).

Зауважимо, що невласне прямий діалог такого типу – поодинокі явище в досліджених нами творах. Більш характерними для них є невласне прямі діалоги від третьої особи, у яких відповідно уніфікуються особові форми в усіх репліках: *Чи давно він тут? Давно, ще з сорок сьомого. Чи є сім'я? Так, і дружину має, і двох синів* [6, с. 106]; *Смуток? З якої такої причини? їздить за кордон: отже, першокласний фахівець, людина успіху. Особисті переживання? Під час відпустки та ще на морі, в комфортабельній каюті, хто їх, ті переживання, пам'ятає?* [6, с. 106].

Указівка на суб'єкт, через сприйняття якого передаються репліки діалогу, містяться здебільшого в широкому контексті, організованому точкою зору одного з персонажів.

У непрямій формі можуть передаватися дві ситуації спілкування: діалог, що відбувається безпосередньо, і діалог, який відтворюється ретроспективно. Якщо безпосередній діалог являє собою репліки персонажів, що беруть участь у дії, і віднесений до часу розвертання подій, то діалог ретроспективний відірваний від ситуації мовлення. Н. Кожевникова називає такий тип діалогу «діалог-цитата» [3, с. 290]. Приклад безпосереднього діалогу: *Вона сіла на краєчок стільця і тихим, майже винуватішим голосом почала розповідати. І він дізнався, що на запитання Григорія Лукича (при цих словах губи її мовби здригнулися) приїхала до міста, працює у них на заводі револьверницею, вчиться у вечірньому технікумі. Тато з дому навідувався, хотів її забрати назад у село... Навіщо?.. А він же тепер удівець, мама минулого року померла, доводиться самому управлятися, самому з корівчиною, з городом, з хатою. П'є ще більше і став дуже кволий, недовго, мабуть і протягне. То вона б ладна була і їхати, але ж п'є тато, і Льончику погано буде, не можна Льончика з п'яницею зводити...* [1, с. 20].

Оскільки в сучасній прозі передісторія персонажа часто зображується з позиції самого персонажа, створюються умови для широкого використання ретроспективного діалогу, який може бути переданий як в прямій, так і в непрямій формі: *Їй пригадалася розмова з одним знайомим біологом, людиною дотепною і колючою. Розповідав їй про свої дослідни над котами, над звичайнісінькими сірими, білими, чорними котами, що їх вони мають у своїх віваріях. Були раніше коти як коти, а тут пішла раптом зовсім нова генерація. Беземоційні коти! Уявіть собі – коти без яскраво вираженої емоційної реакції. Вкидають до такого kota у клітку*

мишу, ждуть звичайного нападницького рефлексу, а він, сонько, сидить і вухом не веде! І коти стали як люди, – за гіркотою тоді пожартувала вона, а біолог серйозно погодився: Так, у них, як бачите, теж відбулась трансформація в психіці... [1, с. 39].

І безпосередній, і ретроспективний невласне прямий діалог відрізняються лише функціонально, структуруються ж за одним і тим же принципом, адже організація діалогу не вказує на його часову віднесеність. Одна з рідкісних форм діалогу – невласне прямий діалог з пропущеними репліками. Він являє собою план одного персонажа, і цей план відбудовується так, що за ним вгадується план другого учасника діалогу. Такий тип діалогу виникає на основі простої питально-відповідної форми, ця форма зовнішньо не виражена, але продовжує існувати приховано: *Водій дивився на Ганю і якимось чудно і зовсім по-товариському підкліпував її. Чекав, куди везти розтривожену пасажирку. На вокзал? В аеропорт? В аеропорт так в аеропорт... [1, с. 34].*

На діалогічний характер мовлення вказує насамперед відсутність логічного зв'язку між суміжними висловлюваннями. Між репліками існує особливий зв'язок – використання конструкцій, яким у власне діалозі відповідають повтори. Хоч повтор як такий у невласне прямому діалозі відсутній, останній спирається на його імпліцитну передбачуваність. Так само імпліцитно вимальовується план іншого співрозмовника. Пропуски реплік створюють умови для активізації уявлення читача, що теж є елементом художньої структури твору.

Зміна у структурі невласне прямого діалогу пов'язана із втручанням позиції одного з його учасників: пропускаються репліки того персонажа, через сприйняття якого діалог передається. Отже, незалежно від функціонального типу невласне прямий діалог має суб'єктивний характер і пов'язаний з розвитком принципу суб'єктивної багатоплановості зображення. В окремих ситуаціях можна говорити і про полілог, відбитий свідомістю одного з комунікантів: *Ось про це й розгомонілись весільчани. Мовляв, за головою сільради резон, у здоровому глузді не відмовиш, але хто раніше, в спеку, женився чи заміж виходив? Женились і виходили заміж при осінньому скупуватому сонці, при першому сніжку та перших міцних морозах, одружувались узимку, коли хурделило, коли й на санях полетиш по селу, тримаючи зміїсті віжки в руках. Тоді горілка така холодна, що зуби ломить, а страви які! Риба смажена і риба холодна, ковбаса домашня і драглі, шуляки капусти кислої, що в роті хрумтить, а огірки чи квашені яблука такі, що... [6, с. 76].* Наведений невласне прямий діалог включений в авторську оповідь і складає разом з нею складне синтаксичне ціле.

Як стилістичний прийом, невласне прямий діалог розширює суб'єктивний план художньої оповіді, є засобом вираження оцінної та

психологічної точок зору в художньому тексті, проникненням автора у процес мислення літературного героя.

Література

1. Бедзик Ю. Д. Блакить. Розкрилля : [романи] / Ю. Д. Бедзик. – К. : Дніпро, 1978. – 526 с.
2. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка / Л. А. Булаховский. – Т. 1. – К. : Радянська школа, 1952. – 446 с.
3. Кожевникова Н. А. Несобственно-прямой диалог в художественной прозе / Н. А. Кожевникова // Синтаксис и стилистика. – М. : Наука, 1976. – С. 283–300.
4. Милых М. К. Прямая речь в художественной прозе / М. К. Милых. – Ростов-на-Дону : Книжное изд-во, 1958. – 329 с.
5. Соколова Л. А. Несобственно-авторская (несобственно-прямая) речь как стилистическая категория / Л. А. Соколова. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1968. – 280 с.
6. Оповідання '83 : [збірник] / [упорядн. М. Кравчук]. – К. : Радянський письменник, 1984. – 463 с.

Ж. В. Колоїз

ГЛИБОКО НАРОДНИЙ

(про діалектні особливості мови творів І. Нечуя-Левицького)*

Іван Нечуй-Левицький є тим митцем, який підніс українську класичну прозу, а з нею й українську літературну мову на новий, вищий ступінь розвитку. У своїй творчості він постійно прагнув до етнографічної точності, використовував рельєфні небуденні ситуації, однак головний акцент невпинно зміщувався в бік реалістичного освоєння сутності народного буття. І це цілком закономірно. Адже він вийшов з народу, ріс серед народу, усім серцем своїм і усім своїм єством уболівав за долю цього народу й на весь голос устами одного зі своїх персонажів заявляв: «...просвіта повинна бути загальна й для всіх приступна» [1, с. 408]. Не можна заперечити, що «І. Нечуй-Левицький орієнтувався на мову фольклору, але провідне місце серед його зображальних засобів відіграла мова «баби Параски й баби Палажки» [5, с. 241], як і те, що він був глибоким знавцем народної мови («мужицького язика»). Остання, на його думку, повинна «всисатися» в літературну, книжну мову, увійти в неї «з м'ясом, з кістками, з жилами» і переформувати її на інший, живий, народний лад [4, с. 329]. Уже в студентські роки майбутнього письменника бентежило те, що в ріднім «У Братській монастирі, у давній славній академії, панував чужий

* Колоїз Ж. В. Глибоко народний (про діалектні особливості мови творів І. Нечуя-Левицького) / Жанна Василівна Колоїз // Лінгвістика : зб. наук. праць : [матеріали Міжнародної наукової конференції «Проблеми загальної та ареальної семантики»] (Луганськ, 25–26 вересня 2009 р.) / М-во освіти і науки України ; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка / В. Д. Ужченко (гол. ред.) та ін. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – № 2. – С. 48–57.